

Salihli Kazak Türklerinin Atasözleri Üzerine Metaforik Bir İnceleme: Hayvan Metaforları

A Metaphorical Analysis on Proverbs of Salihli Kazakhs: Animal Metaphors

Betül Aydoğan

Arş. Gör., Manisa Celal Bayar Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Manisa/Türkiye

e-posta betulaydogan@cbu.edu.tr

orcid 0000-0001-6161-3511

doi 10.54316/dilarastirmalari.1213338

Atıf

Citation

Aydoğan, Betül (2023).
Salihli Kazak Türklerinin
Atasözleri Üzerine
Metaforik Bir İnceleme:
Hayvan Metaforları. *Dil
Araştırmaları*, 32: 219-238.

Başvuru

Submitted

01.12.2022

Revizyon

Revised

09.12.2022

Kabul

Accepted

15.01.2023

Çevrimiçi Yayın

Published Online

30.05.2023

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve makalede intihal bulunmadığı teyit edilmiştir.

This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to be free of plagiarism.

Öz

Bu çalışmada Manisa'nın Salihli ilçesinde yaşayan Kazak Türklerinin atasözlerinde kaynağını hayvan adlarından alan metaforlar analiz edilmiştir. Hayvan adlarıyla işaret edilmek istenen kavramlar ortaya konularak bir kavramsal alan oluşturulmaya, bir zihin haritası çıkarılmaya çalışılmıştır.

Atasözleri, bir toplumun yüzyıllar boyunca edindiği tecrübe ve gözlemlerini yansıtan; onların duygu, düşünce, inanç, değer birikimlerini ve davranış biçimlerini kuşaktan kuşağa aktaran metaforik yapılarıdır. Bu metaforik yapılarda hayvan metaforlarına sıkça rastlanılmaktadır. Bu çalışmada Salihli Kazak Türklerinin hayvan davranışları ile insan davranışları ve hayvan davranışları ile nesnel arasında kurdukları ilişkiden yola çıkılmıştır. Böylece onların ve atalarının kavram dünyasına, düşünce yapısına dair ipuçlarının elde edilmesi amaçlanmıştır.

Çalışma; planlama, derleme ve inceleme aşamasından oluşmaktadır. Görüşme ve kılavuz kişiden yararlanma tekniği ile 192 atasözü derlenmiştir. Derlenen atasözlerinde metafor olarak kullanılan 32 hayvan adı tespit edilmiş, tespit edilen hayvan metaforları, George Lakoff ve Mark Johnson'ın Kavramsal Metafor Kuramı çerçevesinde incelenmiştir. Bu kurama ait olan kavramsal haritalama yöntemi ile kaynak alandaki hayvanların hedef alanda hangi kavramlarla eşleştirildiği analiz edilmeye çalışılmıştır. Analiz sonucunda Salihli Kazak Türklerinin ait oldukları topluma, kültüre ve konuştukları dile özgü tasavvurlarının, duygu değerlerinin neler olduğu ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Manisa, Salihli Kazak Türkleri, atasözü, metafor, hayvan adları

ABSTRACT

In this paper, the animal metaphors in the proverbs of Kazakh living in the Salihli district of Manisa were analyzed. It has been tried create a conceptual field and a mind map by revealing the concepts to be pointed out by animal names.

Proverbs; reflecting the experiences and observations of a society over the centuries, they are metaphorical structures that transfer their feelings, thoughts, beliefs, values and behaviors from generation to generation. Animal metaphors are frequently encountered in these metaphorical structures. The study was based on the relationship that the Kazakh of Salihli established between animal behavior and human behavior, and between animal behavior and objects.

This study; it consists of planning, compilation and analysis phases. With the technique of interview and using the guide person 192 proverbs were compiled. 32 animal names used as metaphorical expressions in the compiled proverbs were identified. The identified animal metaphors were examined within the framework of George Lakoff and Mark Johnson's Conceptual Metaphor Theory. Using the conceptual mapping method belonging to this theory, it was analyze which concepts the animals in the source domain were matched with in the target domain. As a result of the analysis, it has been revealed what the perceptions and emotional values of the Salihli Kazakhs are specific to the society, culture and language they speak.

Keywords: Manisa, Kazakh in Salihli, proverb, metaphor, animal names

0. Giriş

Bu çalışmada Manisa'nın Salihli ilçesinde yaşayan Kazak Türklerinden¹ derlenmiş atasözlerinde hayvan adlarına atfedilen metaforlar analiz edilmiştir. Hayvan adlarıyla işaret edilmek istenen soyut ve somut kavramlar ortaya konularak bir kavramsal alan oluşturulmaya çalışılmıştır.

İncelemede hayvan adlarıyla oluşturulan metaforlardan hareketle Salihli Kazak Türklerinin ve atalarının kavram dünyasına, düşünce yapısına dair ipuçlarının elde edilmesi amaçlanmıştır. Buradaki diğer bir amaç ise özeld Kazak Türklerinin, genelde tüm Türk dünyasının kolektif bilincini ortaya koyacak; zihin haritasını oluşturacak daha kapsamlı ve karşılaştırmalı çalışmalara katkıda bulunmaktır.

İnsan zihnindeki kavramsal alanlar arasındaki metaforik eşleşmelerin hem geçmişin anlaşılmasında hem de geleceğin yönlendirilmesinde etkili olduğu düşünülmektedir. Bu sebeple araştırmamız, bir taraftan Kazak Türklerinin bilinçaltına ulaşılması açısından bir taraftan da gelecek kuşağın düşünce ve davranışlarının nasıl şekilleneceğine dair ipuçları vermesi açısından önemlidir.

¹ Salihli Kazak Türkleri, Çin hükümetinin uyguladığı baskı, zulüm ve insanlık dışı politikalar sonucunda ana yurtları olan Doğu Türkistan'dan göç etmek zorunda bırakılmışlardır. Gansu, Tibet, Hindistan ve Pakistan üzerinden 29 Temmuz 1954 tarihinde Türkiye'ye ulaşmışlardır. Türkiye'de Tuzla Göçmen Misafirhanesi'nde bir müddet kaldıktan sonra bir kısmı 5 Eylül 1954'te Manisa'nın Salihli ilçesine yerleşmiştir (Oraltay 1961: 203).

Çalışma, Salihli Kazak Türklerinin atasözlerinde geçen hayvan adlarıyla sınırlandırılmıştır. Atasözleriyle sınırlandırılmasının sebebi; atasözlerinin bir toplumun duygu, düşünce, inanç, değer, davranış birikimlerini kuşaktan kuşağa aktararak üretildiği toplumun ortak hafızasını yansıtan metaforik yapılar olmasıdır. Hayvan metaforlarıyla sınırlandırılmasının sebebi ise ontolojik metaforların oluşumunu açıklayan hiyerarşik sistemde hayvanların üst seviyelerdeki kavramsal alanı oluşturmasıdır. Ayrıca dilde temel kelimelerden kabul edilen hayvan adlarına atasözlerinde sıkça rastlanılması, bizi bu kavramsal alana yöneltmiştir.

Bu inceleme; planlama, derleme ve inceleme aşamalarından oluşan bir alan çalışmasıdır. Derleme aşamasında görüşme ve kılavuz kişiden yararlanma tekniği kullanılmıştır.

Derleme için Mayıs 2017’de Salihli Kazak Türkleri Sosyal Dayanışma ve Kültür Derneği Başkanı Ali Şükrü Eren² irtibata geçilmiş ve görüşme talep edilmiştir. Görüşme esnasında Eren, atalarından kalan mirası muhafaza etmek için bugüne kadar büyüklerinden duyduğu 192 atasözünü kaydettiğini belirtmiş ve bu atasözlerini bizimle paylaşmıştır. Eren, kaydettiği atasözlerinin açıklamalarını yapmış; bu açıklamalar, tarafımızca ses kaydı olarak kaydedilmiştir. Ayrıca Eren’in ailesiyle de görüşme yapılmıştır.

Derlenen atasözleri, Ali Şükrü Eren’in yazıya geçirdiği şekliyle bu çalışmaya aktarılmıştır. Bu sebeple bazı kelimelerin yazılışı, standart Kazak Türkçesindeki yazılışıyla farklılık göstermektedir. Bu farklılıkların olması tabiidir. Çünkü farklı bir coğrafyaya gelip farklı bir Türk lehçesiyle iletişim kuran Kazak Türklerinin kullandığı kelimelerde bazı fonetik değişikliklerin meydana gelmiş olabileceği anlaşılabilir bir durumdur. Ancak standart Kazak Türkçesinden farklı olan her kelime, bu tabii durumdan kaynaklı olmayabilir. Atasözlerinin yazıya geçirilirken bazı kelimelerin yazımında hata yapılmış olabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır. Biz, bu farklılıklardan dolayı atasözlerinin çoğunun standart Kazak Türkçesindeki karşılığını dipnotta vermeye çalıştık. Atasözlerinin Kazak Türkçesindeki karşılığının tespiti için Uğur Gürsu’nun “Kazak Atasözleri” adlı çalışmasına, Zeyneş İsmail ve Muhittin Gümüş’ün “Kazak Atasözleri”ne ve yüz ciltlik “Babalar Sözi” adlı külliyyatın 65. cildine başvurduk.

Atasözlerinde geçen hayvan metaforları tespit edilmiş ve bu metaforlar, George Lakoff ve Mark Johnson’ın (2015) *Kavramsal Metafor Kuramı* çerçevesinde analiz edilmiştir. Metaforlar, *kaynak alan* ve *hedef alan* ilişkisiyle değerlendirilmiştir. *Kaynak kavram alanının* ve *hedef kavram alanının* ilişkilendirilmesinde George Lakoff ve Mark Turner’ın (1989) *Büyük Zincir Metaforu*, bize kılavuzluk etmiştir.

Kavramsal Metafor Kuramı’nın uygulanmasında esas aldığımız kaynaklar; Gökhan Yavuz Demir çevirisiyle yayımlanan George Lakoff - Mark Johnson’un *Metaforlar (Hayat, Anlam ve Dil)* ve George Lakoff - Mark Turner’ın *More than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor* adlı eserleridir. Ayrıca Zeynep Gencer’in “Türk ve Japon Atasözlerinde Hayvan Metaforları” adlı makalesi, Sultan Şenödeyici’nin *Azerbaycan Türkçesinde Bitki Adlandırmalarında Metaforlar: Dilbilimsel ve*

² Ali Şükrü Eren, 1968 yılında Manisa’nın Salihli ilçesinde doğmuştur. Hâlen Salihli’de ikamet etmektedir. Üniversite mezunu olan Eren, dericilik işiyle uğraşmaktadır. Ayrıca 2014 yılından beri Salihli Kazak Türkleri Sosyal Dayanışma ve Kültür Derneği Başkanlığını yürütmektedir.

Göstergebilimsel Analiz adlı doktora tez çalışması, Berna Gökpınar ve Melek Özyetgin'in "Nevâdirü't Tevârih Adlı Eserde Geçen Kahramanlık Temalı Atasözlerindeki Metaforların İncelenmesi" adlı makalesi kuramsal altyapıyı oluşturmamızda bize yol göstermiştir.

İncelenen metaforik eşleştirmelerin tespitinde Kazak Türkçesinin konuşuru olmak ve ilgili sosyo-kültürel yapının bir parçası olmak, kolaylık ve avantaj sağlamaktadır. Böyle bir imkâna sahip olmamız, kavramsal alanların ilişkilendirilmesinde zaman zaman zorlanmamıza sebep olmuştur. Bu nedenle bu durum, çalışmanın kısıtlılıklarından biri olarak değerlendirilebilir. Ayrıca Salihli Kazak Türkleri, ulaşabildiğimiz 192 atasözünden muhakkak daha fazla atasözüne sahiptir. Ancak bu sözlü kültürü yaşatan yaşlı insanların sayısının giderek azalması, derlenmiş olan atasözlerinden daha fazlasına ulaşmamızı zorlaştırmaktadır. Bu da çalışmanın bir diğer kısıtlılığı olarak düşünülebilir.

Derlenen atasözlerinin analizine geçmeden önce inceleme bölümündeki metafor eşleştirmelerinin anlaşılabilirliğini arttırmak için kavramsal metafor tanımının ortaya konulması ve açıklanması gerektiği düşüncesindeyiz. Bu sebeple aşağıdaki bölümde kavramsal metaforla ilgili genel bir bilgi verilecektir.

1. Kavramsal Metafor Teorisi (*Conceptual Metaphor Theory*)

Metafor kelimesi Yunanca kökenlidir. Yunancadaki *metaphora*, Eski Yunancadaki *metapherein*'den gelmektedir (e-Harper). "Öte" anlamına gelen *meta* ve "taşımak, yüklenmek" anlamındaki *pherein*'den³ mürekkep bu kelime, "bir yerden başka bir yere götürmek" anlamındadır (Demir 2015:15)⁴.

Metaforu ilk tanımlayanın Antik Yunan filozofu Aristoteles olduğu kabul edilir. Aristoteles, *Poetika* adlı eserinde bu kavramı "bir şeye başka bir şeye ait olan bir ismi vermek..." (Aristotle 2332) olarak tanımlar ve devamında *metafor* hakkındaki düşüncelerini şu şekilde aktarır: "Şiirsel biçimlerin yanı sıra bileşik ve yabancı sözcüklerden de uygun şekilde yararlanmak gerçekten önemli bir şeydir. Ama şimdiye kadarki en büyük şey bir metafor ustası olmaktır. Başkalarından öğrenilemeyecek tek şey budur; ve aynı zamanda bir deha işaretidir, çünkü iyi bir metafor, benzemezlerdeki benzerliğin sezgisel olarak algılanması demektir" (Aristotle 2334-2335).

Metafora dair klasik anlayış, metaforu iki kavram arasındaki benzerlik ilişkisinden yola çıkarak tanımlar ve onu retorik kapsamında dile ait bir unsur olarak değerlendirir. Ancak yirminci yüz yılın sonlarında Lakoff ve Johnson, metaforu sadece dilin konusu olarak değil düşüncenin, felsefenin konusu olarak da değerlendirir (Demir 2015: 11-12).

³,**bher-* > *pherein*'in "taşımak" anlamının yanında "çocuk doğurmak/çocuk sahibi olmak" anlamı da vardır (e-Harper).

⁴ 1980 yılında Lakoff ve Johnson tarafından "Metaphors We Live By" adıyla İngilizce olarak yayımlanan kitap, Gökhan Yavuz Demir tarafından Türkçeye tercüme edilerek 2015 yılında "Metaforlar (Hayat, Anlam ve Dil)" adıyla yayımlanmıştır. Bu tercüme kitabın 9 ve 18. sayfaları arasında Demir'in yazdığı ön söz bulunmaktadır. Bu alıntı, Gökhan Yavuz Demir'in ön sözünden yapılmıştır.

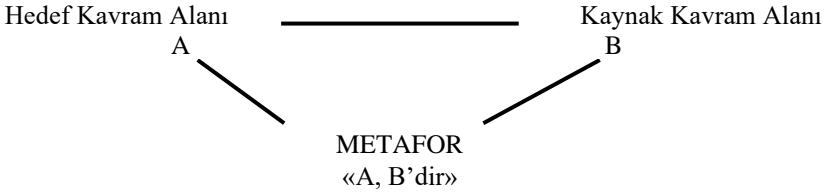
İnsanoğlu; gündelik gözlem, yaşam tecrübesi sonucunda ve sahip olduğu zihinsel model çerçevesinde edindiği farklı kavramsal alanlara ait kavramları birbirleriyle eşleştirme temayülündedir. Bu eşleştirmeler, aynı zamanda insanın düşünce ve davranışlarını yönlendirmektedir. Lakoff, bu yönlendirmenin nasıl olduğunu açıklamak için *Kavramsal Metafor Teorisi*'ni geliştirmiştir (Croft ve Cruse 2004: 194; Şenödeyici 2021: 46).

Bu çalışmanın teorik çerçevesini oluşturan *Kavramsal Metafor Teorisi*'ne göre “metafor, bir kavramsal alanı başka bir kavramsal alan açısından anlamak” şeklinde tanımlanır (Kövecses 2010: 4). Diğer bir deyişle iki kavramsal alan arasındaki eşleşmeyi ifade eder. Bu kavramsal alanlar; kaynak alan ve hedef alandır.

Kaynak alan, “başka bir kavramsal alanı anlamak için içinden metaforik ifadeler çıkardığımız” kavramsal alandır. Hedef alan ise “kaynak alanı kullanarak anlamaya çalıştığımız alandır”. “Bu nedenle yaşam, tartışmalar, aşk, teori, fikirler, sosyal organizasyonlar ve diğerleri hedef alanlar iken yolculuklar, savaş, binalar, yiyecekler, bitkiler ve diğerleri kaynak alanlardır.” (Kövecses 2010: 4).

Şekil 1’de görüldüğü gibi hedef alan ve kaynak alan arasında sistematik bir haritalama süreci vardır. Bu haritalama yoluyla bir dizi metafor üretilir. Bu yöntemde metaforlar, “A, B’dir” şeklinde ifade edilir. A, hedef alanı; B ise kaynak alanı temsil eder (Kövecses 2010: 91). Bu, şu demektir: B’nin kavramsal öğeleri, A’nın kavramsal öğelerine karşılık gelir. Bu kavramsal karşılıklara da *haritalama* denir.

Şekil 1. Kavramsal Haritalama

Kavramsal metaforlar, bilişsel işlevlerine göre üçe ayrılır: yapısal, yönelim ve ontolojik (Kövecses 2010: 46, Lakoff ve Johnson 2015: 27-54, Şenödeyici 2021: 47-52) “Yapısal kavramsal metaforlar, konuşmacıların kaynak alanın yapısı açısından hedef alanı anlamalarını sağlar. Bu anlayış, iki alanın unsurları arasındaki bir dizi kavramsal karşılıklara dayanmaktadır.” (Kövecses 2010: 329). Yönelim metaforları, “bir kavramı diğerine göre yapıya kavuşturmayan, bunun yerine bütün bir kavram sistemini diğer bir kavramlar sistemine göre organize eden” metaforlardır (Lakoff ve Johnson 2015: 40). Bu metaforlar, “bir kavrama uzay/mekân yönelimi verir” (Gençer 2017: 204). Ontolojik metaforlar, tecrübeleri fiziksel nesnelere ve tözlere göre kavramımızı sağlayan metaforlardır (Lakoff ve Johnson 2015: 54; Lakoff ve Johnson 1980: 25). Ontolojik metaforlar, hedef kavramlar için temel bir anlayış sağlar. Kövecses’e göre bu temel anlayış, genellikle yapısal metaforların temeli olarak hizmet eder (Kövecses 2010: 46).

1.1. Büyük Varlık Zinciri Metaforu (The Great Chain of Being Metaphor)

George Lakoff ve Mark Turner (1989), *More than Cool Reason*'da kavramsal metaforların bir tezahürü olan atasözlerinin nasıl inşa edildiğini *Büyük Varlık Zinciri Metaforu* (The Great Chain of Being Metaphor) ile açıklarlar. Bu metafor, dört unsurdan oluşmaktadır. İlk unsur, GENEL ÖZELDİR (THE GENERIC IS SPECIFIC) metaforudur. Bu metaforda belirli ayrıntılar ve daha somut görüntüler içeren şemalar ile genel düzeydeki bilgiler hedeflenir (Lakoff ve Turner 1989: 162). Bir sonraki unsur, *Büyük Zincir*'dir (The Great Chain). Bu kavram, varlıkların sırasını açıklar.

Büyük Zincir (The Great Chain), kavramsal metaforu oluşturan kavram alanlarının neden ve nasıl bir araya geldiklerini açıklayan hiyerarşik sistemdir. Bu hiyerarşik düzen, varlıkları özelliklerine göre üst seviyeden alt seviyeye doğru dikey olarak sıralayan bir kültürel modeldir. Lakoff ve Turner, bu modeli; temel ve genişletilmiş olarak iki varyantta ele alırlar. Temel varyantta varlıklar, en üstten en alta şöyle sıralanır: insanlar (üst düzey nitelikler ve davranışlar: düşünme, karakter gibi)→hayvanlar (iç güdüsel nitelikler ve davranışlar)→bitkiler (biyolojik nitelikler ve davranışlar) →kompleks nesnelere (yapısal nitelikler ve fonksiyonel hareketler) →doğal fiziksel şeyler (doğal fiziksel nitelikler ve doğal fiziksel hareketler). Bu sistemde zincirin belirli bir seviyesindeki varlık, başka bir seviyeyi anlamak için kullanıldığında metaforik ifadeler meydana gelir. Mesela insan davranışlarıyla hayvan davranışları eşleşir (Lakoff ve Turner 1989: 166-171; Kövecses 2010: 154). Böylece insanın karakter özellikleri, iyi anlaşılmuş hayvan davranışları açısından kavranır.

Büyük Zincir'deki her varlığın yapısal, biyolojik, doğal belirli özellikleri vardır. Bu özelliklerin nedensel olarak davranışa yol açması, *Büyük Zincir*'deki varlıkların davranışları konusunda ayrıntılı bir hiyerarşik halk teorisi elde edilmesini sağlar. Bu da üçüncü unsur olan *Şeylerin Doğası* (The Nature of Things) Teorisi ile ilgilidir (Lakoff ve Turner 1989: 169-170).

Dördüncü unsur olan *Nicelik Kuralı* (Maxim of Quantity), neyin ne olarak anlaşılabilirliğini sınırlandırır. *Büyük Zincir*'de (The Great Chain) üstteki varlık, alttaki varlığın özelliklerini kapsar. *Nicelik Kuralı* olmasaydı bir konuşmacı üstteki varlığa atıfta bulunurken onun altındaki varlık seviyelerini tanımlayan özelliklerini belirtmek zorunda kalırdı. Bu kural sayesinde gereksiz bilgiler ayıklanarak sadece ilgilenilen seviyedeki varlığın yüksek özelliği verilir. *Büyük Zincir* ve GENEL ÖZELDİR metaforuna güçlü kısıtlamalar getirir. (Lakoff ve Turner 1989: 173). Örneğin insan alt seviyelerdeki tüm varlıkların özelliklerine sahiptir. Ancak onu diğer varlıklardan ayıran üst düzey duygular, estetik duyu, kişilik vb. özellikleri göz önünde bulundurulur.

Bu bilgilerden hareketle aşağıdaki bölümde Salihli Kazak Türklerinin atasözlerinde tespit ettiğimiz kaynağını hayvan adlarından alan metaforlar, kavramsal haritalama yöntemiyle incelenecektir.

2. İnceleme: Salihli Kazak Türklerinin Atasözlerinde Hayvan Metaforları

2.1. *tüye* “deve”

Salihli Kazak Türklerinde çeşitli özelliklerine göre *tüyenin* “deve”nin farklı adlandırmaları mevcuttur. Bu adlardan *nar*⁵, *atan*⁶, *bota*⁷, *buwra*⁸ tespit ettiğimiz atasözlerine yansımıştır. Atasözlerinde *tüye* “deve” adı üç, *nar* iki, *atan* bir, *bota* bir ve *buwra* “buğra” bir atasözünde geçmiştir.

- “*Tüyenin tanığanı japraq.*”⁹ (*Devenin bildiği yapraktır.*)

Anlamı: Sıradan insanların hayatı yiyip içmekten ibarettir.

yiyecek (hedef alan) — yaprak (kaynak alan)

sıradan insan (hedef alan) — deve (kaynak alan)

Hedef alandaki sıradan insan kavramı, kaynak alandaki deve ile ilişkilendirilerek SİRADAN İNSAN DEVEDİR metaforu ortaya çıkmıştır.

- “Tamırdan *tüye* sura qorgandan *biye*¹⁰ beredi.”¹¹ (Ahbaptan *deve* istesen korktuğundan *kısrak* verir.)

Anlamı: İnsan, ahbabının isteğini geri çevirmez. Ancak istenilen şey yerine bedeli, değeri daha az olan bir şeyle bu talebe karşılık verir. Öyleyse bu atasözünü “Ahbaptan değerli bir şey istesen korktuğundan sana değeri daha az olan bir şey verir.” şeklinde ifade edebiliriz.

kısrığa göre değerli olan meta (hedef alan) — *tüye* “deve” (kaynak alan)

(deveye göre) değersiz olan meta (hedef alan) — *kısrak* (kaynak alan)

Burada kaynak alandaki deve ile kısrığa göre değerli olan meta eşleştirildiği için DEĞERLİ OLAN META DEVEDİR metaforuna ulaşabiliriz. Fakat bağlam içinde devenin kısrığa göre değerli olduğunu anlıyoruz. Bu sebeple *kısrak* için de (deveye göre) DEĞERSİZ OLAN META KISRAKTIR metaforuna ulaşabiliriz.

- “Min *tüyenin* borşundan bir qulaqtın tınışı artıq.¹²” (Bin *devenin* borcundan bir kulağın sakinliği daha iyidir.)

Anlamı: Zengin olup sıkıntı içinde olmaktansa yoksul olup huzurlu olmak iyidir.

mal mülk (hedef alan) — *tüye* “deve” (kaynak alan)

⁵ Türkiye Türkçesindeki anlam karşılığı “tek hörgüçlü deve”dir (Koç vd. 2012: 469).

⁶ “1. dört yaşından büyük ve kısrılaştırılmış deve 2. *mec.* büyük, iri yarı.” anlamlarına gelmektedir (Koç vd. 2012: 57). “Günlük ağır işlerde kullanmak veya besi hayvancılığı için kısrılaştırılan çift hörgüçlü, iri deve.” (e-QEKUADJ 2011: 257). “Kısrılaştırılmış iri erkek deve” (e-Til-Qazyna).

⁷ “Deve yavrusu” anlamına gelmektedir (Koç vd. 2012: 103).

⁸ “Buğra, erkek deve” (Koç vd. 2012: 107), “sürüye katılan damızlık erkek deve” (Gürsu 2017: 214) anlamına gelmektedir.

⁹ “*Tüyenin tanığanı japırağı*” (Gürsu 2017: 674).

¹⁰ “*kısrak*” (Koç vd. 2012: 98) yani “dişi at” anlamındadır.

¹¹ “*Tamırınnan tüye surasañ/Qorıqqannan bie berer*” (Gürsu 2017: 422).

¹² “*Min biyenin borşınan, bir qulaqtın tınışı artıq*” (İsmail ve Gümüş 1995: 87).

sıkıntı (hedef alan) — borç (kaynak alan)

huzur (hedef alan) — kulak sakinliği (kaynak alan)

Bu atasözündeki “bin devenin borcu” ifadesinde devenin borç olarak alınıp verilmesi, onun maddi olarak değerli olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla kaynak alandaki devenin hedef alandaki mal mülk ile ilişkilendirilmesi sonucu MAL MÜLK DEVEDİR metaforuna ulaşabiliriz.

- “Jük awırın *nar* köteredi, qaza awırın er köteredi.” (Yükün ağırlığını *tek hörgüçlü deve* taşır, ölümün ağırlığını yiğit taşır.)

Anlamı: Güçlü, cesur insanlar ölüm acısına katlanır. Ölenle ölinmez (Gürsu 2017: 905).

ölüm acısı (hedef alan) — yük (kaynak alan)

yiğit, güçlü insan (hedef alan) — *nar* “tek hörgüçlü deve” (kaynak alan)

katlan- (hedef alan) — taşı- (kaynak alan)

Yukarıdaki atasözünde *nar*; yiğit, güçlü insanla eşleştirilmiştir. Bu yiğit, yükü taşıyabilen yani ölüm acısına katlanabilen insandır. Öyleyse buradaki yiğitlikle fiziksel gücün ötesinde psikolojik gücün, ruhsal olarak dayanıklılığın kastedildiğini söyleyebiliriz. O hâlde *nar* için PSİKOLOJİK OLARAK GÜÇLÜ İNSAN TEK HÖRGÜÇLÜ DEVEDİR (NARDIR) metaforuna ulaşabiliriz.

- “Söz awırın er köteredi, jük awırın *nar* köteredi.” (Sözün ağırlığını yani dil yarasını er taşır, yükün ağırlığını *tek hörgüçlü deve* taşır.)

Anlamı: Güçlü insan, tahammüllü olur.

dil yarası, insan gönlünü iciten söz (hedef alan) — söz ağırlığı (hedef alan) — yük ağırlığı (kaynak alan)

katlan- (hedef alan) — taşı- (kaynak alan)

tahammüllü olan insan (hedef alan) — er (hedef alan) — *nar* “tek hörgüçlü deve” (kaynak alan)

Bu atasözünde yükün ağırlığı ile sözün ağırlığı, sözün ağırlığı ile de dil yarası, insan gönlünü inciten söz ilişkilendirilmiştir. Hedef alandaki katlan- fiili, kaynak alandaki taşı-fiili ile karşılanmıştır. Tek hörgüçlü deve (*nar*) ile er eşleştirilmiştir. Er kelimesi; güç, kahramanlık, cesurluk gibi anlamları barındırmaktadır. Ancak burada diğer ifadelerden (dil yarası, katlan-) yola çıkarak erin hedef alanda kırııcı sözlere tahammül edebilen insan ile eşleştirildiği düşünülebilir. Öyleyse TAHAMMÜLLÜ OLAN İNSAN TEK HÖRGÜÇLÜ DEVEDİR (NARDIR) metaforuna ulaşılabilir.

- “Bay balası *atan* jıgılmay jer tanımaydı.” (Zengin çocuğu *kısırlaştırılmış iri erke* *deveden* düşmeden yeri tanımaz.)

Anlamı: Varlıklı kimse, kötü duruma düşmeden sıkıntı çekenin hâlini anlamaz. Bu durumu, Türkiye Türkçesindeki “Damdan düşen damdan düşenin hâlini bilir.” atasözüyle ilişkilendirebiliriz.

zorluk yaşamamış, varlıklı insan (hedef alan) — zengin çocuğu (kaynak alan)

varlığını kaybet-, kötü duruma düş- (hedef alan) — düş- (kaynak alan)

mal mülk (hedef alan) — *atan* “kısırlaştırılmış iri erkek deve” (kaynak alan)

Bu atasözünde zengin çocuğu ile zorluk yaşamamış, varlıklı insan kastedilmiştir. Kaynak alandaki *atan*la hedef alanda bu varlıklı insanın malı mülkü eşleştirilmiştir. Zenginın *atandan* düşmesi de bu malı mülkünü kaybetmesi anlamına gelmektedir. Bu sebeple bu metaforik ifadede *kısırlaştırılmış iri erkek deve* kavramı için MAL MÜLK KISIRLAŞTIRILMIŞ İRİ ERKEK DEVEDİR (ATANDIR) kavram metaforuna ulaşılabilir.

- “Ölgen *buwraniñ* basından tiri *atan* qorqadı.”¹³ (Ölmüş *buğranın* başından canlı olan *kısırlaştırılmış, iri erkek deve* korkar.)

Anlamı: Korkaklar, kahraman insanın ölüsünden bile korkarlar.

yiğit kimse (hedef alan) — *buwra* “erkek deve” (kaynak alan)

(buğraya göre) korkak kimse (hedef alan) — *atan* “kısırlaştırılmış iri erkek deve” (kaynak alan)

Bu metaforik ifadede dört yaşından büyük kısırlaştırılmış iri erkek deve olan *atanın* ölü damızlık erkek deveden yani ölü *buğradan* korkması, kaynak alandaki *buğranın* hedef alanda güçlü bir erkek, alp ile ilişkilendirildiği düşünülebilir. Öyleyse YİĞİT KİMSE BUĞRADIR metaforu çıkarılabilir.

Atan, günlük ağır işlere daha dayanıklı olması için kısırlaştırılan iri, erkek devedir. Bu sebeple genelde olumlu duygu değerlerine sahip olan *atanın* bu atasözünde *buğra* karşısında güçsüzlüğün, korkaklığın göstergesi olduğu söylenebilir. Bu durumda KORKAK İNSAN KISIRLAŞTIRILMIŞ İRİ ERKEK DEVEDİR (ATANDIR) metaforuna ulaşılabilir. Ancak bu metaforun YİĞİT KİMSE BUĞRADIR metaforu ile birlikte kullanıldığı göz ardı edilmemelidir.

- “Oynaқтаған *bota* ot basadı.” (Zıplayan *deve yavrusu* ateşe basar.)

Anlamı: Yerinde duramayan kimse, kendisine zarar verir.

yerinde duramayan (hedef alan) — *zıplayan* (kaynak alan)

insan (hedef alan) — *bota* “deve yavrusu” (kaynak alan)

kendine zarar ver- (hedef alan) — *ateşe bas-* (kaynak alan)

Bu atasözünde kaynak alandaki *deve yavrusu* ile hedef alandaki insan ilişkilendirilmiştir. Bu sebeple İNSAN DEVE YAVRUSUDUR (BOTADIR) üst metaforuna ulaşılabilir. Ancak bağlam içinde yerinde duramayan insanın hopyayıp zıplayan *deve yavrusu* olarak algılanmasından ve kendine zarar veren insanın zıplayan *botanın* ateşe basması olarak

¹³ Bu atasözü, Kazakistan’da “Öli *buwraniñ* basınan / Tiri *atan* qorqadı.” (BS 65: 430) şeklindedir. Ayrıca Gürsu’nun (2017: 978) Kazak Türklerinin atasözleri üzerine olan çalışmasında bu atasözüne semantik olarak benzeyen şu atasözü tespit edilmiştir: “Öli *arıstanniñ* basınan tiri *atan* ürkedı: *Ölü aslanın başından diri atan deve ürker*. Kahraman insanın adı bile korkakları ürkütmeye yeter.”

algılanmasından hareketle YERİNDE DURAMAYAN İNSAN DEVE YAVRUSUDUR (BOTADIR) ve KENDİNE ZARAR VEREN İNSAN DEVE YAVRUSUDUR (BOTADIR) metaforlarına da ulaşılabilir.

2.2. at

Derlenen atasözlerinde atın bazı özelliklerine göre farklı adlandırmaların olduğu tespit edilmiştir. Bunlar *jüyrük* “hızlı koşan, yürük” (Koç vd. 2012: 222), *biye* “kısırak” ve *taydır*. *At* sözcüğünün ve bu adlandırmaların sıklık sayısı şu şekildedir: *at* üç, *hızlı koşan at* iki, *kısırak* ve *tay* bir.

- “Jaman *atqa* jan bitse muynuna torsişq baylatmaz, aqılsızğa mal bitse jaqınına qoñşu qondurmaz”¹⁴ (Kötü *atın* yelesi çıksa boynuna torsişq¹⁵ bağlatmaz, ahmak insan zenginleşirse yanına komşu kondurmaz.)

Anlamı: Sonradan zenginleşen ahmak, kibirli insan; çevresindekileri hor görür.

kibirli insan (hedef alan) — ahmak insan (hedef alan) — kötü *at* (kaynak alan)

mal mülk (hedef alan) — yele (kaynak alan)

insanın yakınları (hedef alan) — boyun (kaynak alan)

kibirilen- (hedef alan) — komşu isteme- (hedef alan) — matara bağlatma- (kaynak alan)

Bu atasözünde kaynak kavram alanındaki kötü at, hedef kavram alanındaki kibirli insan ile eşleştirilmiştir. Dolayısıyla KİBİRLİ İNSAN KÖTÜ ATTIR metaforu çıkarılabilir. Ancak hedef alandaki kibirlik durumu, aslında atla değil kötü olma durumuyla ilişkilidir. Öyleyse kötü olarak nitelendirilmeyen atın kibirli olmadığı çıkarımında bulunabiliriz. Bu durumda KİBİRLİ OLMAYAN İNSAN ATTIR metaforuna dolaylı olarak ulaşabiliriz.

- “*At* qosaqsız jügürmeydi.”¹⁶(*At* eşsiz koşmaz.)

Anlamı: İnsan, yalnız yaşayabilen bir varlık değildir. Sosyal dayanışma içinde yaşayabilir. Yalnızlık Allah'a mahsustur.

yalnız olma- (hedef alan) — eşsiz koşma- (kaynak alan)

sosyal olan insan (hedef alan) — *at* (kaynak alan)

Yukarıdaki atasözünde at, kişileştirilmiştir. Diğer kişileştirme örneklerinde olduğu gibi burada da insan dışı varlığın belirli bir özelliği ile insan davranışı eşleştirilmiştir. Dolayısıyla buradaki metafor, sadece İNSAN ATTIR değildir. Aynı zamanda SOSYAL OLAN İNSAN ATTIR. Çünkü atasözünde insanın yalnız yaşayamamasının, bir başkasına gereksinim duymasının altı çizilmiştir.

¹⁴“Jaman atqa jal bitse / Janına torsişq baylatpas, / Jaman adamğa mal bitse / Janına qoñsı qondırmas: *Kötü atın yelesi bitse, yanına torsişq bağlatmaz; kötü insanın malı olsa, yanına fakir insanı kondurmaz.*” (Gürsu 2017: 587).

¹⁵ “İşlenmiş deriden yapılan ve içine yiyecek konulan kap, matara” (Gürsu 2017: 178).

¹⁶ “*At* qosaqsız jügürmeydi.” (Gürsu 2017: 786).

- “Asıñ barda el tanıp berip jür, atıñ barda el tanı jelip jür.”¹⁷ (Aşım varken halkını bil, onlarla paylaş; atın varken yurdunu tanı, dörtñala sür.)

Anlamı: İnsanlar, sahip oldukları değerli şeyleri kaybetmeden bunları halkının ve memleketinin yararına sarfetmelidir.

mal mülk (hedef alan) — at (kaynak alan)

Buradaki metaforik ifadede aş ve at, insanların sahip oldukları mal mülkle ilişkilendirilmiştir. O halde kaynağını at kavramından alan metafor, MALK MÜLK ATTIR.

- “Alwan alwan jüyrük bar, äline qaray jügeredi.”¹⁸ (Çeşit çeşit hızlı koşan at (yüğüruk at) var, gücüne göre koşar.)

Anlamı: Pek çok gayretli insan vardır. Ancak herkesin gösterdiği çaba aynı ölçüde değildir. Her insan kendi gücü yettiği ölçüde çaba gösterir.

çaba göster- (hedef alan) — koşmak (kaynak alan)

gayretli insan (hedef alan) — jüyrük “hızlı koşan at, yüğüruk at” (kaynak alan)

Yüğüruk atın hızlı koşabilmek için gösterdiği çaba, insanın bir iş için gösterdiği çaba ile eşleştirilmiştir. Öyleyse bu atasözünden hareketle GAYRETLİ İNSAN YÜĞRÜK ATTIR metaforuna ulaşılabilir.

- “Jomart joqtuğun bildirmeydi, jüyrük toqtuğun bildirmeydi.”¹⁹ (Cömert yokluğunu bildirmez, yüğüruk at tokluğunu bildirmez.)

Anlamı: Cömert insan, ihtiyaç sahiplerine yardım eder; ancak kendi yoksulluğunu gizler.

cömert insan (hedef alan) — jüyrük “yüğüruk at” (kaynak alan)

içinde bulunulan zor durumu gizle- (hedef alan) — tokluğunu belli etme- (kaynak alan)

Bu atasözünde kaynak alandaki hızlı koşan at, cömert insanla ilişkilendirilmiştir. Yani cömert insan, hızlı koşan at olarak algılanmıştır. Buradan CÖMERT İNSAN YÜĞRÜK ATTIR metaforu çıkarılabilir.

- “Tarta deseñ tay qaladı / Qoya deseñ qoy qaladı.”²⁰ (Ölçerek dersin tay kalır, bırakarak dersin koyun kalır.)

Anlamı: İnsan varlığını idareli kullanarak birikim yapmalıdır.

hesaplı ol- (hedef alan) — ölç- (kaynak alan)

birikimdir (hedef alan) — tay (kaynak alan)

¹⁷ “Atıñ barda jer tanı, jelip jürüp / Asıñ barda el tanı, berip jürüp.” (Gürsu 2017: 438).

¹⁸ “Alwan alwan jüyrük bar, äline qaray jügeredi: Çeşit çeşit yürük at var, gücüne göre koşar. Her insan kendi gücüne göre bir hayat tarzı seçer.” (Gürsu 2017: 531).

¹⁹ “Jomart joqtuğun bildirmeydi, jürük toqtuğun bildirmeydi.” (BS 65: 155).

²⁰ “Tarta jeseñ, tay qalar / Qoya jeseñ, qoy qalar / Qoymay jeseñ, ne qalar?” (Gürsu 2017: 692).

tasarruf et- (hedef alan) — bırak- (kaynak alan)

(taya göre) az birikim (hedef alan) — *qoy* “koyun” (kaynak alan)

Bu atasözüne göre parasını hesaplayarak biriktiren insanın taya yani kayda değer bir birikime sahip olabileceği, arttırarak biriktiren insanın ise koyuna yani normal bir birikime ya da taya göre daha az bir birikime sahip olabileceği düşünülebilir. Öyleyse kayda değer bir birikimin tay olarak algılanması, normal bir birikimin de koyun olarak algılanması söz konusudur. Buradan hareketle şu metaforlara ulaşabiliriz: KAYDA DEĞER BİRİKİM TAYDIR, NORMAL BİRİKİM KOYUNDUR ya da (taya göre) AZ BİRİKİM KOYUNDUR.

2.3. *î* “köpek, it”

İncelenen atasözlerinde *î* “köpek, it” kelimesinin dört atasözünde metafor olarak kullanıldığı saptanmıştır. Ayrıca köpekgiller familyasına ait olan *tazı*, *tülkü* “tilki” ve *qasqır* “kurt” (Koç vd. 2012: 356) da birer atasözünde metafor olarak kullanılmıştır.

- “Daw izdegen jigiten *î* artıq.” (Kavgacı adamdan *it* yeğdir.)

Anlamı: Bağırıp çağıran insan, eylemli saldırıda bulunan insandan daha iyidir.

eylemli saldırıda bulunan insan (hedef alan) — kavgacı adam (kaynak alan)

bağırıp çağıran ama eylemli saldırıda bulunmayan insan (hedef alan) — *î* (kaynak alan)

Bu atasözünde köpeğin havlaması, ancak ısırması; bağırıp çağıran, ancak eylemli saldırıda bulunmayan insanla eşleştirilmiştir. O hâlde BAĞIRIP ÇAĞIRAN İNSAN İTTİR metaforuna ulaşılabilir.

- “Kisige berseñ asıñdı sıylar senin başıñdı, *î*ge bersen asıñdı talap alar başıñdı.” (İnsana aş versen sana saygı gösterir, *köpeğe* aş versen başını ısırır.)

Anlamı: İyilik yaptığım kişi sana nankörlük edebilir. Bu sebeple iyiliği iyilikten anlayana yapmak gerekir. Bu durumu, Türkiye Türkçesindeki “Besle kargayı, oysun gözünü.” atasözüyle ilişkilendirebiliriz.

iyilik yap- (hedef alan) — aş ver- (kaynak alan)

zarar ver- (hedef alan) — ısır- (kaynak alan)

nankör insan (hedef alan) — *î* “köpek” (kaynak alan)

Buradaki metaforik ifadede insanın iyilik yapan kişiye değer vermesi, insanın aş veren kişiye saygı göstermesi ile karşılanmıştır. Bu atasözünde iyilikbilirlik, insana atfedilen bir nitelikken iyilikbilmezlik, köpeğe atfedilen bir niteliktir. İnsanın kendisine yapılan iyiliğe kötülük ile karşılık vermesi, köpeğin kendisine aş veren insanın başını ısırması olarak algılanmıştır. Bu sebeple NANKÖR İNSAN İTTİR metaforu çıkarılabilir.

- “*Î* *î*tti jumsaydı, *î* *it* kuyrunu jumsaydı.”²¹ (İt ite iş verir, it kuyruğuna iş verir.)

²¹ “İyt iytti jumsaydı, iyit quyırğın jumsaydı.” (Gürsu 2017: 797).

Anlamı: İşi yapmak istemeyip tembellek yapan insan, o işi başkasına yaptırır. Başka bir ifadeyle it ite buyurur, it de kuyruğuna.

tembel kişi (hedef alan) — *it* “köpek” (kaynak alan)

Bu atasözünde kaynak kavram alanındaki köpek, hedef kavram alanındaki tembel kişi ile ilişkilendirilmiştir. O hâlde buradaki köpek metaforu, TEMBEL KİŞİ İTTİR olarak düşünülebilir.

- “*İt* toyğan jerine, er tuwğan jerine otan deydi.” (*İt* doydığu yere, er doğduğı yere vatan der.)

Anlamı: Yiğit kişi için vatan, geçimini sağladığı yer değil doğduğı topraklardır.

çıkarıcı, bayağı insan (hedef) — *it* “köpek” (kaynak)

menfaatine uygun yer (hedef) — doydığu yer (kaynak)

Burada it ve er karşılaştırılmıştır. *İt* menfaatine uygun yere vatan derken er, yani yiğit kişi geçmişine, kültürüne sahip çıkar ve doğduğı toprakları vatan bilir. Dolayısıyla şu iki metafora ulaşabiliriz: VATAN SEVGİSİNDE ÇIKAR GÖZETMEYEN KİŞİ YİĞİTTİR ve VATAN SEVGİSİNDE ÇIKAR GÖZETEN, MENFAATÇİ KİŞİ İTTİR.

- “Tawın dağı *tülkünü*, tabındağı *tazı* aladı.”²² (Dağdaki *tilkiyi* sürüdeki *tazı* alır.)

Anlamı: Birlik içinde hareket edilmelidir. Çünkü birlikten kuvvet doğar.

tek başına hareket eden insan (hedef alan) — *tülkü* “tilki” (kaynak alan)

birlik ve beraberlik (hedef alan) — *sürü* (kaynak alan)

beraberlik içinde hareket eden insan (hedef alan) — *tazı* (kaynak alan)

Bu atasözünde birlikte hareket eden insanların bireysel hareket edenlerden daha güçlü olması, sürüdeki tazının dağdaki tilkiyi alması olarak algılanmıştır. Burada sürüdeki tazı, birlikte hareket eden insanı, dağdaki tilki ise bireysel olarak eylemde bulunan insanı temsil etmektedir. Bu anlamdan hareketle TEK BAŞINA HAREKET EDEN İNSAN TİLKİDİR ve BİRLİKTE HAREKET EDEN İNSAN TAZIDIR metaforlarına ulaşılabilir.

2.4. *qoy* “koyun”- *qoşqar* “koç”

Derlenen atasözlerinin dördünde *qoşqar* “koç” (Koç vd. 2012: 387), *qoy* “koyun” ve *qozı* “kuzu” sözcükleri geçmektedir. *Koyun* iki, *koç* ve *kuzuya* birer kez rastlanılmıştır.

- “*Qoşqar* bolar *qozınıñ* tumsuqdarıña jun gerek, biy bolatın minezderi gen gerek.”²³ (*Koç* olacak *kuzunun* burnunda yün olur, bey olacak (çocuk) iyi huylu olur.)

Anlamı: İtibarlı olacak kimse çocukluğundaki huylarından belli olur.

²² “Tawdağı *tülkini*, tabındağı *tazı* aladı.” (Gürsu 2017: 823).

²³ Bu atasözü, standart Kazak Türkçesiyle aktarılmış olsaydı muhtemelen “*Qoşqar* bolar *qozınıñ* tumsuqdarıña jün gerek, biy bolatın minezderi keñ gerek.” şeklinde olacaktı. Gürsu’nun (2017: 815) eserinde yer alan semantik olarak benzer bir atasözü ise şu şekildedir: “*Qoşqar* bolar *qozınıñ* mañday aldı dön bolar / Adam bolar balanıñ aytqan sözi jön bolar: *Koç* olacak *kuzunun alınının önü kabarık olur; adam* olacak *çocuğın söylediği söz yerinde olur.*”

itibarlı kişi (hedef alan) — bey (hedef alan) — *qoşqar* “koç” (kaynak alan)

çocuk (hedef alan) — *qozı* “kuzu” (kaynak alan)

iyi huylu ol- (hedef alan) — burnunda yün ol- (kaynak alan)

Hedef alandaki itibarlı kişi ile koç ilişkilendirilmiştir. Bu sebeple burada metafor, İTİBARLI KİŞİ KOÇTUR. Atasözündeki bir başka kaynağını hayvandan alan metafor ise ÇOCUK KUZUDUR metaforudur.

- “Qutu qonsa *qoy* egiz tabadı, qutsuz qonsa qoydu *qasqır* şabadı.”²⁴ (Uğurlu konuk gelirse *koyun* ikiz doğurur, uğursuz konuk gelirse koyuna *kurt* saldırır.)

Anlamı: Uğurlu misafir, ev halkı için hayırlıdır; uğursuz misafir ise ev halkının huzurunu kaçıır.

şanslı ol- (hedef alan) — ikiz doğur- (kaynak alan)

uğur getiren şey (hedef alan) — *qoy* “koyun” (kaynak alan)

huzuru boz- (hedef alan) — koyuna saldır- (kaynak alan)

uğursuzluk getiren şey (hedef alan) — *qasqır* “kurt” (kaynak alan)

Bu atasözünde koyun, ev halkı için uğur getiren şey olarak algılanmıştır. O hâlde koyun için UĞUR GETİREN ŞEY KOYUNDUR metaforuna ulaşılabilir. Atasözündeki kurt için ise UĞURSUZLUK GETİREN ŞEY KURTTUR metaforu çıkarılabilir. Çünkü kurt, ev halkının huzurunu bozan şey ile ilişkilendirilmiştir.

- “Eldi ösekşi büldüredi, *qoydu şartıq* büldüredi.”²⁵ (Halkı dedikoducu mahveder, *koyunu şartık*²⁶ mahveder.)

Anlamı: Dedikodu yapan insan, bulunduğu topluluğun huzurunu bozar.

dedikoducu insan (hedef alan) — *şartık* “yarı kısırlaştırılmış erkek hayvan” (kaynak alan)

huzuru boz- (hedef alan) — mahvet- (kaynak alan)

halk (hedef alan) — *qoy* “koyun” (kaynak alan)

Yukarıdaki atasözünde koyun, halk ile; şartık ise dedikoducu insan ile ilişkilendirilmiştir. Öyleyse şartık için DEDİKODUCU İNSAN YARI KISIRLAŞTIRILMIŞ ERKEK HAYVANDIR (ŞARTIKTIR); koyun için ise HALK KOYUNDUR metaforuna ulaşılabilir. Ancak sadece HALK KOYUNDUR değildir. Daha spesifik bir metafora ulaşılabilir. Atasözünde kaynak alandaki mahvetmek; hedef alandaki huzuru bozmak ile eşleştirilmiştir. Dolayısıyla huzurun bozulması için huzurlu

²⁴ “Quttı qonaq kelse qoy egiz tabar, qutsuz qonaq kelse qoyğa qasqır şabar” (Gürsu 2017: 939).

²⁵ Bu atasözü, standart Kazak Türkçesiyle aktarılmış olsaydı muhtemelen “Eldi ösekşi büldüredi, koydu şartıq büldüredi.” şeklinde olacaktı. Semantik olarak benzer bir atasözü Gürsu’nun (2017: 940) çalışmasında şu şekilde yer almaktadır: “Şartıq qoşqar qoy buzır, dümşe molda din buzır: *Şartık koç, koyunu bozar, cahil molla dini bozar*. Cahil din adamı, insanları dinden soğutur. Yarım hekim candan, yarım hoca dinden eder.”

²⁶ “Tam olarak değil de yarı kısırlaştırılmış erkek hayvan” (Gürsu 2017: 1136).

bir ortamın gerektiği düşüncesinden hareketle HUZURLU YAŞAYAN HALK KOYUNDUR metaforu da çıkarılabilir.

2.5. *qus* “kuş”

Bu başlık altında *kuş* ve kuş sınıfına ait olan *karga* ve *kaz* incelenmiştir. Derlenen atasözlerinde *kuş*, *karga* ve *kaz* adı birer kez geçmiştir. *Kuşun* çeşitli özelliklerine göre (yaş, cinsiyet gibi) farklı adlandırmalarına rastlanılmamıştır.

- “*Qus* uyvadadan ne görse onu aladı, jaqsıdan şerepet jamandan kesepet.”²⁷ (*Kuş* yuvada ne görse onu yakalar; iyiden erdem, kötünden erdemsizlik)

Anlamı: İnsan ailesinden gördüğünü uygular.

öğrenen insan (hedef alan) — *qus* “kuş” (kaynak alan)

aile (hedef alan) — yuva (kaynak alan)

öğretildiği kadarını uygula- (hedef alan) — ne görse onu yakala- (kaynak alan)

Burada kuşa ait kavramlar; insana, daha doğrusu çocuğa ait kavramlarla eşleştirilmiştir. Ayrıca kuşun yuvada gördüğünü yapması, çocuğun ailesinden öğrendikleriyle kişiliğinin oluşması ilişkilendirilmiştir. Öyleyse kuşla ilgili şu metafora ulaşabiliriz: ÖĞRENEN ÇOCUK KUŞTUR.

- “Adasğan *qazdı* jıylğan *qarğa* jeydi.” (Yolundan ayrılan/Kaybolan *kazı*, *karga* sürüsü yer.)

Anlamı: Kendi topluluğundan ayrılıp yalnız hareket eden zarara uğrar. Yani “Sürüden ayrılanı kurt kapar.”

bir topluluğa ait olan (hedef alan) — *qaz* “kaz” (kaynak alan)

zarar ver- (hedef alan) — ye- (kaynak alan)

kötü insan (hedef alan) — *qarğa* “karga” (kaynak alan)

Yukarıdaki metaforik ifadede bir topluluğa ait insan, kaz olarak algılanmıştır. Bu sebeple *kaz* için BİR TOPLULUĞA AİT İNSAN KAZDIR metaforuna ulaşılabilir. Ait olduğu topluluğundan ayrılan insanı karganın yemesi, yani zarar vermesi; karganın tehlikeli insan ya da düşman ile ilişkilendirildiğini göstermektedir. O hâlde TEHLİKELİ İNSAN KARGADIR metaforu çıkarılabilir. Ayrıca karganın zarar vermek için kazın ait olduğu topluluğundan ayrılmasını beklemesi, onun daha güçsüz olduğu zamanı kollaması; karganın fırsatçı olduğu anlamına gelebilir. Böylelikle FIRSATÇI İNSAN KARGADIR metaforu da çıkarılabilir.

²⁷ Bu atasözü, muhtemelen ölçünlü Kazak Türkçesinde yer alan şu iki atasözünün birleştirilmiş hâlidir: “Jaqsıdan tiyer şarapat, jamannan tiyer kesapat: *İyiden merhamet, kötünden bela gelir.*” (Gürsu 2017: 605).

“Balapan uyada ne körse / Uşqanda sonı aladı: *Balaban yuvada ne görse, uçtuğunda onu yakalar.* Kuş, gördüğü yuvayı yapar.” (Gürsu 2017: 855).

2.6. sıyr “sığır”

Derlenen atasözlerinde *sıyr* sözcüğü geçen bir atasözü tespit edilmiştir. Ayrıca *sıyr*ın farklı adlandırmalarına rastlanılmamıştır.

- *Sıyr* sıypağandı bilmeydi, jaman sıylağandı bilmeydi.”²⁸ (*Sıyr* sıvazlandığını bilmez; kötü (insan) saygı gördüğünü bilmez.)

Anlamı: Kötü insan nankördür.

kötü insan (hedef alan) — *sıyr* “sığır” (kaynak alan)

nankörlük yap- (hedef alan) — okşandığını bilme- (kaynak alan)

Burada sığır, kötü insanla; okşandığını bilmemek, saygı gördüğünü bilmemekle eşleştirilmiştir. Kötü insanın ise bağlam içinde nankör insan ile ilişkilendirildiği anlaşılmaktadır. O hâlde nankör insan, sığır olarak algılanmıştır. Yani NANKÖR İNSAN SİĞİRDİR.

2.7. qoyan “tavşan”

Derlenen atasözlerinin sadece birinde *tavşanın* metafor olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. *Tavşanın* çeşitli özelliklerine göre farklı adlandırmalarına rastlanılmamıştır.

- “Asıypağan arabamen *qoyanğa* jetedi.” (Acele etmeyen arabayla (at, öküz vs. arabası) *tavşana* yetişir.)

Anlamı: Sakin, kararlı, acele etmeden hareket eden kişi; ulaşılması zor olana, hedefine ulaşır. Bir diğer deyişle “Acelede nedamet, teennide selamet vardır.” (Gürsu 2017: 547).

hedeflenen şey (hedef alan) — *qoyan* “tavşan” (kaynak alan)

Yukarıdaki atasözünde kaynak alandaki tavşan, hedef alanda hedeflenen şey ile ilişkilendirilmiştir. O hâlde HEDEFLENEN ŞEY TAVŞANDIR metaforuna ulaşılabilir.

3. Bulgular

1. Çalışmamız sonucunda derlenen 192 atasözünde 34 hayvan metaforu tespit edilmiştir. Tespit ettiğimiz bu metafor sayısı, bize Salihli Kazak Türklerinin yaşamında hayvanların ne denli önemli olduğunu göstermeye yetecek sayıdadır.

2. Salihli Kazak Türklerinin atasözlerinde geçen hayvan adlarının sıklığı, Tablo1’de gösterilmiştir. Bu tabloya göre atasözlerinde en çok adı geçen hayvan, *devedir*. Sıklık derecesi yüksek olan ikinci hayvan adı ise, *attır*. *Atı; köpek, koyun, kuş, sığır ve tavşan* takip etmektedir.

3. Yukarıda adı geçen hayvanlardan *at, deve, sığır ve koyun-keçi* Kazak kültüründe özel bir yere sahiptir. Kazak Türkleri, bu dört hayvanı *tört tülük* adı altında birleştirir (Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Kaplankıran 2017: 38-58). Kuşkusuz bu özel adlandırma

²⁸ “Sıyr sıypağandı bilmeydi / Jaman sıylağandı bilmeydi.” (BS 65: 432).

ve gruplandırma, adı geçen hayvanlara yüklenen anlamın, duygu değerlerinin çokluğunun bir göstergesidir.

Kazak Türklerinin kültüründe zenginliği ve bereketi temsil eden *tört tülük* kapsamında yer alan hayvanlara Salihli Kazak Türklerinin atasözlerinde de rastlanılmıştır. Hatta bu kapsamdaki hayvanlardan *deve* ve *at*, atasözlerinde sıklık değeri en fazla olan hayvan adlarıdır. Buradan hareketle Salihli Kazak Türklerinin atasözlerinde *tört tülük* anlayışının devam ettiğini söyleyebiliriz.

4. MÖ 1. yüzyılda yaşamış olan, grameri bir bilim hâline getiren Varro; dillerde aynı hayvana verilen çeşitli adlara dikkat çekmiştir. O, bir hayvana farklı özelliklerine göre farklı adlar verilmesini o hayvanın söz konusu dili konuşanlar için ne denli önemli olduğunun bir göstergesi kabul etmiştir. “İnsanlar için önemli olan hayvanların dışısı ile erkeğine ayrı isimler verildiği hâlde, öbürleri için bunun düşünülmediğini söylemiştir.” (Başkan 2003: 30).

Tablo1’de gösterilen Salihli Kazak Türklerinin atasözlerindeki hayvan adlarının sıklık değerleri incelendiğinde, adı sık geçen hayvanların genel adları dışında bazı özelliklerine göre farklı adlarla anıldığı görülmektedir. Mesela *deve*, çalışma kapsamındaki atasözlerinde adı en sık geçen hayvandır. Adının sık geçmesi, Salihli Kazak Türklerinin bu hayvana önem verdiğini göstermektedir. *Deve*; tek ya da çift hörgüçlü olmasına göre, cinsiyetine göre, yaşına göre farklı adlarla anılmaktadır. Bu durum da Varro’nun düşüncesini desteklemektedir.

5. Çalışma kapsamındaki atasözlerinde tespit edilen metaforlar neticesinde hayvanların çoğunun olumlu duygu değerine sahip olduğu görülmüştür. Olumlu duygu değerine sahip hayvanlar; *deve*, *at*, *koyun*, *tavşan*dır. Fakat bu hayvanların birbiriyle kıyaslandığı atasözlerinde birinin diğerine göre daha olumlu duygu değerine sahip olduğu tespit edilmiştir. Örneğin “Tamırdan *tüye* sura qorgandan *biye* beredi.” (Ahbaptan *deve* istesen korktuğundan *kısrak* verir.) atasözünde *deve*, *kısrak* göre daha değerlidir. Bu derecelendirme, bir hayvanın çeşitli özellikleriyle (yaş, cinsiyet, vs.) kendi türü içinde farklı adlandırıldığı durumlarda da görülür. “Ölgen *buwraniñ* basından tiri *atan* qorqaydı.” (Ölmüş *buğranın* başından canlı olan *kısırlaştırılmış*, *iri erkek deve* korkar.) atasözündeki gibi. Burada *buğra* da *atan* da *deve* olmasına rağmen farklı dercelerde olumlu duygu değerine sahiptir. *Buğraya*, *atana* göre daha olumlu duygu değeri yüklenmiştir.

Deve, *at*, *koyun*, *tavşanın* yanı sıra *kuş* ve bir kuş türü olan *kaz* da olumlu duygu değerine sahiptir. Ancak bir başka kuş türü olan *kargaya* olumsuz duygu değerleri yüklenmiştir. Diğer olumsuz duygu değerlerine sahip hayvanlar ise *sığır* ve *köpektir*.

6. Haritalama yöntemiyle incelenen hayvan metaforlarının yirmi dördünde İNSAN HAYVANDIR üst metaforuna ulaşılmıştır. Ancak bu üst metafor, hayvanların, belirli davranışlarının insana uygulanmasıyla detaylandırılmıştır. Örneğin, “İnsana aş versen sana saygı gösterir, köpeğe aş versen başını alır.” atasözünde, köpek metaforu için, sadece İNSAN KÖPEKTİR diyemeyiz. Aynı zamanda, NANKÖR İNSAN KÖPEKTİR metaforuna ulaşırız. Çünkü bağlamda bu metafor, daha detaylı bir hâle getirilmiştir.

Atasözlerindeki hayvan metaforlarının onunda ise META HAYVANDIR üst metaforuna ulaşılmıştır. Atasözlerinde bu üst metaforun da alt metaforlarına ulaşılmıştır.

Alt metaforların daha çok maddî değerle, parayla ilgili olduğu tespit edilmiştir. Mesela MAL MÜLK DEVEDİR, MAL MÜLK KISIRLAŞTIRILMIŞ İRİ ERKEK DEVEDİR (ATANDIR).

Salihli Kazak Türklerinin atasözlerinde geçen hayvanların metaforik değerleri, Tablo2'deki gibi özetlenebilir.

Tablo 1. Salihli Kazak Türklerinin Atasözlerinde Geçen Hayvan Adlarının Sıklık Değerleri

Metafor		Sıklık
<i>tüye</i> “deve”	<i>tüye</i> “deve”	3
	<i>nar</i> “tek hörgüçlü deve”	2
	<i>atan</i> “dört yaşından büyük, kısırlaştırılmış iri erkek deve”	2
	<i>bota</i> “deve yavrusu”	1
	<i>buwra</i> “buğra, erkek deve”	1
<i>at</i>	<i>at</i>	3
	<i>jüyrük</i> “yüğük at”	2
	<i>biye</i> “kısırak”	1
	<i>tay</i>	1
<i>it</i> “köpek”	<i>it</i> “köpek”	4
	<i>tazı</i>	1
	<i>tülkü</i> “tilki”	1
	<i>qasqır</i> “kurt”	1
	<i>qoy-qoşqar</i> “koyun-koç”	2
<i>qoy-qoşqar</i> “koyun-koç”	<i>qoy</i> “koyun”	1
	<i>qoşqar</i> “koç”	1
	<i>qozı</i> “kuzu”	1
<i>qus</i> “kuş”	<i>qus</i> “kuş”	1
	<i>qarğa</i> “karga”	1
	<i>qaz</i> “kaz”	1
<i>sıyır</i> “sığır”	<i>sıyır</i> “sığır”	1
<i>qoyan</i> “tavşan”	<i>qoyan</i> “tavşan”	1

Tablo 2. Salihli Kazak Türklerinin Atasözlerinde Geçen Hayvan Adlarının Metaforik Değerleri

Metafor		Kavram Alanı
<i>tüye</i> “deve”	<i>tüye</i> “deve”	sıradan insan (kısırğa göre) değerli olan meta mal mülk
	<i>nar</i> “tek hörgüçlü deve”	psikolojik olarak güçlü insan tahammüllü olan insan
	<i>atan</i> “dört yaşından büyük, kısırlaştırılmış iri erkek deve”	mal mülk korkak kimse (buğraya göre)
	<i>bota</i> “deve yavrusu”	insan, yerinde duramayan insan
	<i>buwra</i> “buğra, erkek deve”	yiğit kimse
<i>at</i>	<i>at</i>	kibirli olmayan insan sosyal olan insan mal mülk

	<i>jüyrük</i> “yüğrük”	gayretli insan cömert insan
	<i>biye</i> “kısırak”	(deveye göre) değersiz olan meta
	<i>tay</i>	birikim
<i>it</i> “köpek”	<i>it</i> “köpek”	bağırıp çağıran insan nankör insan tembel kişi menfaatçi kişi / yiğit olamayan kişi
	<i>tazı</i>	birlikte hareket eden insan
	<i>tülkü</i> “tilki”	tek başına hareket eden insan
	<i>qasqur</i> “kurt”	uğursuzluk getiren şey
<i>qoy-qoşqar</i> “koyun-koç”	<i>qoy</i> “koyun”	huzurlu yaşayan halk uğur getiren şey (taya göre) az birikim
	<i>qoşqar</i> “koç”	itibarlı kişi
	<i>qozı</i> “kuzu”	çocuk
<i>qus</i> “kuş”	<i>qus</i> “kuş”	öğrenen insan
	<i>qarğa</i> “karga”	tehlikeli insan / fırsatçı olan insan
	<i>qaz</i> “kaz”	bir topluluğa ait insan
<i>sıyır</i> “sığır”	<i>sıyır</i> “sığır”	nankör insan
<i>qoyan</i> “tavşan”	<i>qoyan</i> “tavşan”	hedeflenen şey

4. Sonuç

Salihli Kazak Türklerinin atasözlerinde hayvan metaforlarının sıklıkla kullanılması, onların yaşamında hayvanların ne denli önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Bu bakımdan atasözlerinde hayvan adlarının sıklık derecesi yüksek olandan az olana göre sırasıyla *deve*, *at*, *köpek*, *koyun*, *kuş*, *sığır*, *tavşan* onların yaşamlarının önemli bir parçası olduğu söylenebilir. Bu hayvanların bazılarında olumlu bazılarında olumsuz duygu değerleri yüklenmiştir. *Deveye*, *ata*, *koyuna*, *tavşana*, *kuşa* ve bir kuş türü olan *kaza* olumlu duygu değerleri yüklendiği tespit edilmiştir. Ancak diğeri bir türü olan *karganın* olumsuz duygu değerlerine sahip olduğu görülmüştür. Ayrıca *sığır* ve *köpek* de olumsuz duygu değerlerine sahiptir.

Salihli Kazak Türklerinin atasözlerinde kaynak alanı hayvan olan metaforların genelinde İNSAN HAYVANDIR üst metaforuna ulaşılmıştır. Atasözlerinin bir kısmında da META HAYVANDIR üst metaforu bulunmaktadır.

Tespit edilen hayvan metaforları; bize Salihli Kazak Türklerinin algılarının, düşüncelerinin, davranışlarının nasıl şekillendiğini göstermekte; nasıl şekilleneceğinin de ipucunu vermektedir. Bu çalışma; onların ait oldukları topluma, kültüre ve konuştukları dile özgü tasavvurlarının, duygu değerlerinin neler olduğunu ortaya koymuştur.

Kısaltmalar ve Kaynakça

- ARISTOTLE (1984). *Complete Works of Aristotle: The Revised Oxford Translation* (Edt. Jonathan Barnes). Volume II, Princeton, N.J.: Princeton University.
- BS → *Babalar Sözi: Yüz Tomdıq (Qazaq Maqal-Mätelderi)* (2010). 65 Tom, Astana: Foliyant / Babalar sözi: Жуз томдық (Қазақ мақал-мәтелдері) (2010). 65- том, Астана: Фолиант.
- BAŞKAN, Özcan (2003). *Lengüistik Metodu*. İstanbul: Multilingual.
- CROFT, William; CRUSE, D. Alan (2004). *Cognitive Linguistics (Cambridge Textbooks in Linguistics)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- GENÇER, Zeynep (2017). “Türk ve Japon Atasözlerinde Hayvan Metaforları.” *Japon Dili ve Kültürü İncelemeleri*, London: Transnational Press, 201-218.
- DEMİR, Gökhan Yavuz (2015). “Çevirenin Önsözü: Metafora Dönüş”. Metaforlar: Hayat, Anlam ve Dil (Çev). İstanbul: İthaki, 9-18.
- GÖKPINAR, Berna; ÖZYGİN, Ayşe Melek (2022). “Nevâdirî’ t Tevârih Adlı Eserde Geçen Kahramanlık Temalı Atasözlerindeki Metaforların İncelenmesi.” *Dil Araştırmaları*, 30: 39-52.
- GÜRSU, Uğur (2017). *Kazak Atasözleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- HARPER, Douglas. *Online Etymology Dictionary*.
https://www.etymonline.com/word/metaphor#etymonline_v_14710 (Erişim Tarihi: 01.06.2022).
- İSMAIL, Zeyneş; GÜMÜŞ, Muhittin (1995). *Kazak Atasözleri*. Ankara: Engin Yayınları.
- KAPLANKIRAN, Dilek (2017). "Kavram Alanları Açısından Kazak Türkçesinde ‘Tört Tülik’ Kapsamında Yer Alan Hayvan Adları." *TÜRÜK Uluslararası Dil Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 9: 38-58.
- KOÇ, Kenan; BAYNİYAZOV, Ayabek; BAŞKAPAN, Vehbi (2012). *Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü*. Almatı / Коч, Кенан; Байниязов, Айабек; Башкапан, Вехби (2012). *Қазақша - Түрікше сөздік*, Алматы.
- KÖVECSES, Zoltán (2010). *Metaphor: A Practical Introduction*. USA: Oxford University Press.
- QEKUADJ → *Qazaqtıñ Etnografıyalıq Kategorıyalar, Uğımdar Men Atawlarınıñ Dästürli Jüyesi, Entsiklopediya* (2011). 1-Tom. Almatı: DPS / Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия (2011). 1-том. – Алматы: DPS.
<https://kazneb.kz/bookView/view/?brId=1170716&simple=true#> (Erişim Tarihi: 12.08.2022).
- LAKOFF, George; JOHNSON, Mark (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago.
- LAKOFF, George; JOHNSON, Mark (2015). *Metaforlar (Hayat, Anlam ve Dil)* (Çev. Gökhan Yavuz Demir). İstanbul: İthaki.
- LAKOFF, George; TURNER, Mark (1989). *More than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago: The University of Chicago.
- ORALTAY, Hasan (1961). *Hürriyet Uğrunda Doğu Türkistan Kazak Türkleri*. İzmir: İstiklâl Matbaası.
- ŞENÖDEYİCİ, Sultan (2021). *Azerbaycan Türkçesinde Bitki Adlandırmalarında Metaforlar: Dilbilimsel ve Göstergibilimsel Analiz*. Doktora Tezi. Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi.
- Til-Qazyna → “Til-Qazyna” *Ultıq Ğilmiy-Praktikalıq Ortalıǵı*. “Til-Qazyna” ұлттық ғылыми-практикалық орталығы *сөздік*.
<https://sozdikqor.kz/search?q=%D0%B0%D1%82%D0%B0%D0%BD#page-1> (Erişim Tarihi: 12.08.2022).